

Az empirikus és a racionális egymásra utaltságáról

I. Előzmények

Egy jelenség kutatásában az empirikus és a racionális megközelítési módot – megfelelő arányban – ma már a legtöbb tudományterületen együtt (egymásra vonatkoztatva) alkalmazzuk. Így vagyunk ezzel a nyelvészetben az egyes szöveg-típusok jelentésének vizsgálatában is, ahol a 'racionális' megközelítést a nyelvészet a múlt század közepe táján (Bloomfield 1933, Chomsky 1957) a matematikától és a logikától sajátította el, s így váltak megújítójává az akkor még dominánsan empirikus szemléletű nyelvtudománynak. Illendő lenne ezen a helyen is méltatni tudománytörténeti jelentőségüket és méltó magyar közvetítőiket (Kiefer 1983, 2000; Petőfi 1991, 2004, Bánréti 1983). Mivel azonban munkásságuk – miként szakmai körökben maga a téma is – kellően ismeretes, itteni időnként inkább a két megközelítésmód, vagyis „az *empirikus* és a *racionális* egymásra utaltságának” szemléltetésére fordítjuk egy szövegjelentés-szerkezeti kérdés vizsgálata kapcsán (Békési 1986, 1990, 1994, 2003, 2004, 2010a, 2010b, 2013).

II. A fokozó értelmű *sőt*, valamint a *de nem* jelentésszerkezeti összefüggése

Alábbi vizsgálódásunk meghatározó szempontja a közvetlen összetevők (Bloomfield: 'immediate constituents') elvének érvényesítése. Eszerint például az (1)_a jelű kijelentésben¹ a tagadó minőségű utótag („*nem* haladhatja meg az eddig mért legmagasabb szintet”) *közvetlenül* nem az összetett mondat explicit előtagjával áll ellentétben („Az áradó víz megközelítheti”), hanem egy elvárható implicit következtetéssel, amelyet a két explicit tag: az ((Ap) és a (Bq)) együttesen implikál.²

---

* Jelen tanulmány rövidített változata a Juhász Dezső 60. születésnapját ünneplő kötetbe (2015) szánt írásnak.

¹ Az elemzett szövegpéldák többsége a Magyar irodalmi és köznyelv nagyszótárának korpuszából származik. (Nytud.hu).

² A tételek szimbólumai: (A) = az ellentétes viszony előtagja, (B) = utótagja; p = kis premissza, q = konklúzió, pr = nagy premissza, a csillag, pl. pr* a tétel implicit jelenlétét

(1)a „Az áradó víz megközelítheti, *de nem* haladhatja meg az eddig mért legmagasabb szintet.” (Újsághír)

[I] ábra

(Ap) *Az áradó víz megközelítheti,*

[Elvárás, lehetőség] [Feltevés]

(Aq*) meg is haladhatja..., *de* (Bq) *nem haladhatja meg...*

Az (1)a-ban a jelentésszerkezet utótagjának, a (Bq)-nak az implicit (Aq*) közvetlen előtagja. Ez magától értetődik, hiszen mindkettő konklúzió. Az (1)b-ben a jelentésszerkezet utótagjának, a (Bp)-nek viszont az explicit (Ap) a közvetlen előtagja. Ez is magától értetődik, hiszen mindkettő kis premissza.

(1)b (Ap) *Az áradó víz megközelítheti, sőt* (Bp) meg is haladhatja az eddig mért legmagasabb szintet.

1. Alapkérdések

Első lépésként ajánlatos feltárnunk az ellentétesen tagadó *de nem* ide vágó jegyeit, amelyeknek szerepük lesz a *sőt* és a *de nem* egymással összefüggő szereplésében. Legfontosabb sajátosság a *de nem*-nek mint ellentétes utótagnak a saját előtagjához való közvetlen viszonya. Ennek a viszonynak – miként az (1)a és az (1)b példában szemlélhettük –, három domináns jegye van:

- az első az elő- és az utótag szillogisztikus szerepe (vö. Békési 1993: 14),
- a második az előtag két tételének: az (Ap)-nek és az (Aq*)-nak a viszonya,
- a harmadik az előtag (állító minőségű) implicit konklúziójának függése a tagadó minőségű explicit utótagtól: ((Aq*), *de nem* (Bq)).

1.1. Az elő- és az utótag szillogisztikus szerepe

1.1.1. Az előtag kis premissza: (Ap), az utótag konklúzió: (Bq). Ez utóbbi tagadó mondat, amelynek közvetlen állító előtagja implicit konklúzió: (Aq*). A *sőt* kötőszó ebben a felállásban kaphat szerepet az utótag viszonyításában.

---

képviseli. (Vö. Dorfmüller-Karpusa 1982: 114, Békési 1993: 22.)

(2)a „Van oltóanyag, *de nem* lehet kapni.” (Újsághír)

[II] ábra

(Ap) *Van oltóanyag*, [sőt] (Bp) kapni is lehet.

[Feltehetőleg] [Tény, hogy]

(Aq*) lehet kapni, *de* (Bq) *nem* lehet kapni.

1.1.2. Ha az ellentét utótagja nem konklúzió, hanem – miként az előtag – szintén explicit kis premissza: (Bp), akkor a két tag – azonos szintű – viszonyát a *sőt* kötőszó modellálja: ((Ap), *sőt* (Bp)).

(2)b Van oltóanyag, *sőt* kapni is lehet.

[III] ábra

(Ap) Van oltóanyag, *sőt* (Bp) kapni is lehet.

Ha a (2)a és a (2)b változatok szillogisztikus szerepeit összevetjük egymással, akkor azt látjuk, hogy a *de nem* a két konklúzió: ((Aq*), *de nem* (Bq)) közvetlen viszonyát, a *sőt* kötőszó pedig a két kis premissza: ((Ap), *sőt* (Bp)) közvetlen viszonyát modellálja. Ez a szerepkülönbségük.

Szerepazonosságuk pedig a [III] ábra (Bp)-jéről, valamint az [II] ábra (Aq*)-járól olvasható le:

[III] ábra (Bp)-je a [II] ábra (Aq*)-jából származik.

1.1.3. A konklúzió következtetési alapjához – a tényközlő kis premisszával egységben – az adott megnyilatkozáshoz tartozó általános (itt: diplomáciai) tudás is jelen van. (Ennek előtagi szimbóluma az (Apr*).

(3)a „A BT soros elnökségét ellátó olasz diplomatának küldött levelében Pavle Jevremovic, Szerbia ENSZ-nagykövete azt írta: »a Koszovóra vonatkozó jelenlegi alkotmányos szabályok szerint Koszovó képviselője jelen lehet, *de nem* szólalhat fel a BT ülésén.«” (MNO. 2007. 12. 05.)

Az elvárható konklúzió következtetési alapja: az implicit felső tétel (Apr*) és alsó tétel (Ap) egysége:

[IV] ábra

(Apr*) [Implikáció]: Ha valaki egy BT-ülésen jelen lehet, akkor lehetősége nyílik / elvárható, hogy ott fel is szólaljon.

(Ap) [Tény, hogy] *Koszovó képviselője a BT-ülésen jelen lehet.*

(Aq*) [Feltételezhető / elvárható lenne tehát, hogy] ott *fel is szólalhat,*

A (3)a példa jelentéségszének előtagjából (különösen a konklúziójának feltételes módjából) elvárástörő utótag következhetik (Lakoff 1971, Bánréti 1983):

[Tény, hogy]

de (Bq) *nem szólalhat fel.*

Ha viszont a szóvivő biztos a képviselő felszólalásában, akkor az erre vonatkozó kijelentése – mint pozitív irányú fokozás – együtt jelenik meg a „*jelen lehet*” tagmonddal:

(3)b (Ap) [Tény, hogy] *Koszovó képviselője a BT-ülésen jelen lehet, sőt* (Bp) *fel is szólalhat a BT ülésén.*

A [IV] ábráról leolvasható, hogy a „*sőt fel is szólalhat a BT ülésén*”-tagmondat az (Aq*) hierarchikus pozíciójából került fel a (Bq) lineáris pozíciójába.

1.2. Az előtag két tételének: az (Ap)-nek és az (Aq*)-nak az összefüggése

Ez az összefüggés a téma legösszetettebb kérdése; voltaképpen az 1.1. pontban vázolt kis premissza–konklúzió-viszony részletezése válaszként a szinonimia–fokozás–antonimia, valamint a metonímia egyes kérdéseire (Gecső – Spannraft 1998).

Az alábbi, (4) jelű példában kétszer fordul elő a *de nem*, s mindkét esetben ugyanúgy: vagyis a konklúzió szerepű, *de nem*-mel viszonyított ellentétes utótagoknak a közvetlen előtagjai állító implicit konklúziók. Ezzel kapcsolatban két kérdés merül fel. 1. Mi készítet(het)i a (4) jelű szöveg szerzőjét a *de nem*-mel viszonyított tagadó minőségű megnyilatkozásokra (még ha zárójelek közt is)? 2. Miféle elvi jelentésszerkezet teszi ezt számára nyelviileg lehetővé?

1.2.1. Az (Ap) és az (Aq*) antonim kapcsolódása (vö. Agricola, Chr. – E. Agricola 1987: 19)

(4) „Tanítani kellene tehát a’ költészetet, de jól, azaz tzélirányosan, hogy így általa a’ növekedő új emberiség szívét egyedül a’ jóra és szépre érzékennyé (*de*

nem elpuhulttá), képzelődését magasratörővé (*de nem ábrándozóvá*) 's életét a' lehetőségig boldoggá tegyük." (Sasku Károly: Az okoskodás és a költészet tudománya. Pest, 1836. 94)

[V] ábra

(Ap) *a' jóra és szépre érzékennyé,*

(Aq*) *elpuhulttá,*   *de (Bq) (nem elpuhulttá)*

(Ap) *képzelődését magasratörővé,*

Aq*) *ábrándozóvá,*   *de (Bq) (nem ábrándozóvá)*

A (4) példa [V] jelű ábrájának tanulságai:

Az (Ap-val képviselt (Aq*) ábrándozóvá, *de (Bq) (nem ábrándozóvá)* kis premiszszából lehetne enyhébb fokozatú szinonim konklúziót is levonni az itteni (Aq*)-nál: pl. *együttérző, empatikus* stb., de a szerző a szinonimák fokozásával elmegy az ellentétig: *nem elpuhulttá*, s tagadó minőségével létrehozza állító minőségű implicit előtagját: *elpuhulttá*. (Ugyanígy: (Aq*) ábrándozóvá, *de (Bq) nem ábrándozóvá*.) Az 3.2. szerint a *sőt* kötőszó itt is beléphetne a *de nem*-féle viszonyítás helyett:

(Ap) *a' jóra és szépre érzékennyé, sőt (Bp) elpuhulttá,*

(Aq*) *képzelődését magasratörővé, sőt (Bp) ábrándozóvá,*

(Aq*), azaz az előtag implicit konklúziója az (Ap)-nek és a (Bq)-nak a – más-más szerepű, de – együttes hatására jön létre,

A (Bq)-nak mint tagadó minőségű utótagnak *közvetlen* előtagja az implicit, állító minőségű (Aq*).

Általában nem szükséges, de a (4) példa szerzője fontosnak tartja, hogy a két (Ap)-ből következhető explicit antonimákat mint lehetséges ellenvetéseket – tagadó minőségű megnyilatkozásokkal – ő maga tegye szóvá.

1.3. Az előtag (állító minőségű) implicit konklúziójának függése a tagadó minőségű explicit utótagtól: ((Aq*), de nem (Bq)).

Az eddigi példákból is látható, hogy a konklúzió szerepű, tagadó minőségű, ellentétes utótag, a (Bq) – explicit jelenléte révén – a jelentésszerkezet egyenrangú tagja az előtag kis premisszájával ((Ap), *de nem (Bq)*). A partnert (itt: az olvasót) a (Bq) készíti a jelentésszerkezet előtagja implicit konklúziójának

rekonstruálására. Mivel az itt vázolt *tagadás* ('negáció') logikai – összefüggése nyilvánvaló (Ruzsa 2001: 27), az alábbiakban csupán az 1.2. , valamint az 1.3. pontokat világítjuk meg egy-egy példával.

1.3.1. Az ellentétes viszony előtagjai viszonytípusainak szempontjai

1.3.1.1. Stilisztikai / alakzati szempont (vö. Szathmári 2008)

Az implicit konklúzió viszonya az explicit kis premisszához ((Aq*) vagyis (Bp)): antiklimax: „a fokozás negatív jelentésirányú altípusa” (Cs. Jónás 2008. 103).

Az (5)a példában az explicit *nem barátságatlanul* ellentétes tagadás negatívabb foka a *mosolytalanul* lexémának.

(5)a „– Ma chére – rebegi Mednyánszky báróné *mosolytalanul, de nem barátságatlanul*, s kitarja két fekete karját.” (Sárközi György: *Mint oldott kéve*, 1. Zrínyi, Budapest, 1957. 357)

[VI] ábra

(Ap) *mosolytalanul*

(Aq*) *barátságatlanul, de (Bq) nem barátságatlanul*

A *de nem barátságatlanul* utótag (*mosolytalanul, de nem barátságatlanul*) bármennyire az explicit *mosolytalanul* előtaggal látszik is közvetlen ellentétben állni, ez az ellentét az előtag implicit konklúziójának a közvetítésével jön létre. Ennek két oka is van. Az egyik az ellentétes utótag tagadó minősége, amelynek közvetlen előtagja saját implicit állítása:

(Aq*) *barátságatlanul, de (Bq) nem barátságatlanul.*

Az (Aq*) *barátságatlanul* kijelentés implicit jelenlétének másik oka, hogy ez nem csupán fokozati szinonimája az (Ap) *mosolytalanul* kijelentésnek, hanem annak mint kis premisszának, vagyis az (Ap)-nek az implicit konklúziója, vagyis (Aq*).

Az (5)a példában az író feltűnő igyekezetét látjuk abban a megoldásban, hogy a negatív irányban fokozó implicit következtetést ((Aq*) *barátságatlanul*) kizárja a *de nem*-mel (*mosolytalanul, de nem barátságatlanul*). Az alábbi, (5)b jelű változat ennek az igyekezetnek az ellentétes irányát ('klimax') képviseli: a *de nem* helyett belép a *sőt*. (Ezzel együtt a megszólítás és a gesz-

tikuláció is változnék, de itt csupán a megnyilatkozás verbális anyagával foglalkozunk.)

(5)b – Ma chére – rebegi Mednyánszky báróné (Ap) *mosolytalanul, sőt* (Bp) *barátságatlanul*, s két fekete karját nem tárja ki.

Az alábbi (6)a és a (6)b példában feltűnő az író igyekezete, hogy a közvetlenül kínálkozó implicit következtetést ((Aq*) *barátságosan*) kizárja a *de nem*-mel.

(6)a [A szakács megkocogtatta merőkanalával a kondér szélét.] – Ide – mondta békésen, *de nem barátságosan* –, akkor hát tartsd ide a csajkád.” (Szakonyi Károly: *Túl a városon*. Magvető, Budapest, 1964. 67)

[VII] ábra

(Ap) *békésen*,

[Vagyis]

[Tény, hogy]

(Aq*) *barátságosan*, *de* (Bq) *nem barátságosan*.

(6)b – Ide – mondta békésen, *sőt* (Aq*) *barátságosan* –, akkor hát tartsd ide a csajkád.

A (6)b változaton egyszerűen áttekinthető, hogy a *sőt* kötőszóval viszonyított utótag (*békésen, sőt barátságosan*) a (6)a-nak az implicit konklúziója volt; vagyis – más szempontból nézve – a *sőt* kötőszó a *de nem*-nek transzformációs párja. Ugyanezt mutatják a további példák is.

A (7) példában a *de nem*-mel viszonyított utótag az olvasóval elképzeltet egy nyílt konfliktust, amelyben a bakák nem hagyják szó nélkül, hogy egy tiszt, vagyis „Mecskei beállt a sorba”:

(7)a „[Tűzforró kávét mert a szakács.] Mecskei beállt a sorba, *a katonák megnézték, de nem szóltak*.” (Szakonyi Károly: *Túl a városon*. Magvető, Budapest, 1964. 67)

[VIII] ábra

(Ap) *a katonák megnézték*

[Várható volt, hogy]

[Tény, hogy]

(Aq *) *a katonák rászólnak, de* (Bq) *nem szóltak*.

(7)b (Ap) Mecskei beállt a sorba, *a katonák megnézték, sőt* (Bp) *rá is szóltak*.

1.3.1.2. Metonimiai (illetőleg: pragmatikai) szempont³

Arra az aránybeli különbségre, amely a szinonimitás, valamint a metonímia, vagyis az „egy folyamat két, egymást követő mozzanataként” jelenik meg, Horváth Katalin tanulmánya hívja fel a figyelmet (Horváth 1998: 86–7).

(8)a „Várjobbágyok (...) a' Királyi várhoz (...) tartozó földekből (...) bizonyos részt bírtak, menten minden paraszti és polgári terhektől, *de nem* örökösen, (...) hanem csak addig, míg magok vagy hozzájoktartozóik az említett szolgálatot tették;” (Péczy József: A magyarok története... Tóth Kiadó, Debrecen, 1837. 45)

A jogalkotó fontosnak tartja, hogy a kínálkozó implicit következtetést ((Aq*) *örökösen*) kizárja a *de nem*-mel:

(8)b (Ap) ...menten minden paraszti és polgári terhektől, *sőt* (Bp) *örökösen*

1.3.1.3. A *sőt* kötőszóval viszonyított megnyilatkozás szerkezete a 'klimax' jellemzésének felel meg: „halmozáson alapuló (...) fokozásnak pozitív irányú növekedést kifejező altípusa” (Cs. Jónás 2008. 336).

A *sőt* kötőszó a *de nem*-féle viszonyítás ellentétes (transzformációs) párja. Ez a viszony abban az esetben jön létre, amelyben az előtag explicit állítás (kis premissza), a *sőt* helyén álló *de nem* pedig az ellentétes utótag konklúzió szerepű eleme.

(9)a „...bármilyen *színészkedés*, *sőt ripacskodás* van itt, ez a demokrata [Fellini] nem a középpontban ágál (...), ha odakomponálja is magát a kép sarkába, nagy kalapjával...” (Balassa Péter: Filmvilág, Pallas, Budapest, 1990. 29)

[IX] ábra

(Ap) *színészkedés*, *sőt* (Bp) *ripacskodás*

A (9)a-ban a *sőt* kötőszóval viszonyított folytatás az előtag implicit konklúziója lehetett volna, ha az író a *ripacskodás* lexémát a *színészkedés* tagadó ellentéteként jelenítette volna meg:

(9)b *színészkedés*, *de nem ripacskodás* van itt

³ A téma e vonatkozásának pragmatikai megközelítését ld. Grice 1975 tanulmányában. (Róla Békési 1993: 16–20; továbbá Wright 1983.)

[X] ábra

(Ap) *színészkedés*

(Aq*) *ripacskodás, de (Bq) nem ripacskodás*

(10)a „Arany pályakorszakainak és hivatásainak mindegyikében számos nyomát találjuk annak, mennyire *idegenkedett, sőt irtózott* bármiféle túlzástól, ...” (Dávidházi Péter: Holmi, Budapest, 1992. 339)

[XI] ábra

(Ap) *idegenkedett, sőt (Bp) irtózott*

(10)b *idegenkedett, de nem irtózott*

[XII] ábra

(Ap) *idegenkedett,*

(Aq *) *irtózott, de (Bq) nem irtózott*

1.3.1.4. Pragmatikai szempont a *sőt* kapcsán

Azzal az aránybeli különbséggel, amely a szinonimitás, valamint a metonímia között van, a 1.3.1.2. pont alatt már találkoztunk. Itt a *sőt* kötőszó kapcsán ezt megerősítjük. A (11)a-ban is van fokozódás: a *szövetség felbomlásához* képest az *ellenségesedés* súlyosabb viszony. Ennél azonban dominánsabb mozzanatnak tekinthető az időbeli, vagyis a metonimikus rákövetkezés.

(11)a „A német szövetség nagy Ottó halála után felbomlott, *sőt* ellenségeskedésre fordult.” (Hóman Bálint: Szent István. Egyetemi nyomda 1938. 110)

A tagadó utótag minden további nélkül állítóvá alakítható.

[XIII] ábra

(Ap) A német szövetség nagy Ottó halála után felbomlott, *sőt* ellenségeskedésre fordult.

(11)b A német szövetség nagy Ottó halála után felbomlott, *de nem* fordult ellenségeskedésre.

[XIV] ábra

(Ap) A német szövetség nagy Ottó halála után felbomlott,

[Várható volt, hogy]

[Tény, hogy]

(Aq*) *ellenségeskedésre fordul*,

de (Bq) nem fordult ellenségeskedésre.

2. Egyéb szempontok

A szintaktikai szempont – egyelőre úgy tűnik – nem differenciáló jegye a *de*-viszony környezetstruktúrájának. Ha viszont e viszony elő- és utótagjait egyaránt proposícióknak tekintjük, akkor – Petőfi S. János terminusait használva, a példákban uralkodó ’deszkriptív’ proposíciók mellett ajánlatos rákérdezni a modális ’világalkotó’, valamint a ’performatív’ proposíciók jelentésszerkezeti közreműködésére is (Petőfi 1991. 33).

2.1. Modális (Petőfi: ’szubvilágalkotó’) elemek egymás közti viszonya

(12)a „Gondoltam, *de nem tudtam biztosan*, hogy te jót akarsz.”

[XV] ábra

(Ap) *Gondoltam*,

(Aq*) tudtam, *de* (Bq) *nem tudtam biztosan*, hogy te jót akarsz.

(12)b *Gondoltam, sőt tudtam*, hogy te jót akarsz.

[XVI] ábra

(Ap) *Gondoltam, sőt* (Bp) tudtam, hogy te jót akarsz.

2.2. Performatív szerepű proposíciók

A gyengébb fokozatú proposícióval történő kérdésre lehet válaszolni, tudniillik a *kérdezett* igealaknak van magasabb foka: a *faggat*, ezért itt szerepet kaphat a *sőt* kötőszó.

(13)a – Kérdezett-e a rendőr téged a szomszédokról? (Újságszövegrészlet)

[XVII] ábra

Kérdés: (Ap) – *Kérdezett...?*

Válasz 1: (Ap) – *Kérdezett*,

(Aq) – *Faggatott*, Nincs: *de* (Bq) *nem faggatott*

Válasz 2: (Ap) – *Kérdezett*, *sőt* (Bp) *faggatott*.

2.3. A fentiekben tárgyalt viszony az alábbi esetekben nem, vagy csak részben érvényesül. Ennek okai:

2.3.1. Az erősebb fokozatú proposícióval történő kérdésre nem lehet a kérdező szóval válaszolni. A *faggat* igében – mint a *kérdez* ige erősebb fokában – a *kérdez* implicite benne van. Ezért itt nem kaphat szerepet a *kérdez* magasabb fokára utaló *sőt* kötőszó.

(13)b – Faggatott-e a rendőr téged a szomszédokról?

Válasz 1: – Kérdezett, *de nem* faggatott.

Válasz 2: – Faggatott. [Nincs: *sőt* *kérdezett*].

2.3.2. A cselekvésben egymást követő páros igék (pl. *keres* – *talál*, *kérdez* – *válaszol* stb.) viszonyításában a *sőt* kötőszó helyett relevánsabb az *és*.

(14) Keresték, *de nem* találták meg. (Újsághír)

[XVIII] ábra

(Ap) *Keresték*, *és / sőt* (Bp) *meg is találták*.

(Aq*) *meg is találták*, *de* (Bq) *nem találták meg*.

2.4. Az ellentétes szerkezet explicit utótagja kis premissza is lehet

A (15) jelű példa jelentésszerkezete ellentmondana e tanulmány koncepciójának, ha nem alkalmaznánk a 'közvetlen összetevők' elvét. Ez az elv azonban megengedi, hogy az explicit ellentétes utótag (*de* (Bp) *nem* talált otthon senkit) – a szerkezet ugyancsak explicit előtagjával megegyezően – a kis premissza szerepét töltsse be.

(15)a Elvitte a levelet, *de nem* talált otthon senkit.

[XIX] ábra

(Ap) *Elvitte levelet*, *de* (Bp) *nem* talált otthon senkit.

[Remélte, hogy] [Tény, hogy]

(Aq*) *át tudja adni*, (Bq*) *nem* tudta átadni.

(15)b Elvitte a levelet, *sőt* *át* is tudta adni.

III. Összegzés

1. A (15)a és a (15)b jelű példák összevetéséből (Elvitte a levelet, *de nem* talált otthon senkit., Elvitte a levelet, *sőt* át is tudta adni.) fontos tanulság vonható le. Láthatjuk, hogy a *de nem*-mel viszonyított ellentétes utótag önmagában (egy összetett mondat utótagjaként) nem értelmezhető maradéktalanul, hanem csak egy jelentésszerkezet alkotórészeként. A (15)b-ben közvetlenül nem a kis premisszák, azaz a (Bp) és az (Ap) állnak ellentétben egymással, hanem implicit konklúzióik: ((Aq*) *de nem* (Bq*)):

[Remélte, hogy]	[Tény, hogy]
(Aq*) át tudja adni,	<i>de</i> (Bq*) <i>nem</i> tudta átadni.

Az itt látható implicit konklúziót: ((Aq*) át tudja adni) a *sőt* kötőszó emeli át a (15)b jelű változatban a (Bp) szerepébe:

(15)b (Ap) Elvitte a levelet, *sőt* (Bp) át is tudta adni.

2. A *de nem* és a *sőt* szövegbeli, azaz használati összetartozására minden szövegjelentés-kutató felfigyelhet, de számukra a látszat félrevezető is lehet. A használatból ugyanis úgy tűnhetik, mintha e két viszonyfajta a jelentésszerűség azonos helyén cserélne szerepet egymással. A fenti fejtegetésből azonban – remélhetőleg – kitűnik, hogy ez nem így van: a *sőt* a két kis premissza, a *de nem* viszont a két konklúzió közvetlen viszonyát képviseli. A logika ha nem akar is beavatkozni a nyelvészet dolgaiba, a nyelvészet nem teheti meg, hogy a szövegjelentés vizsgálatában legalább a 'kis premissza'-val és a 'konklúzió'-val ne számoljon.

A hivatkozott irodalom

- Agricola, Chr. – E. Agricola 1987. Wörter und Gegenwörter. Antonyme der deutschen Sprache. VEB Bibliografisches Institut, Leipzig.
- Bánréti Zoltán 1983. A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról. Nyelvtudományi Értekezések 117. sz. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Békési Imre 1986. Bestands- und Gebrauchsebene des Konstruktionstypus. In: Heydrich–Petöfi (Hg.): Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Texten. Papiere zur Textlinguistik 51.pp. 163–173. Buske Verlag, Hamburg.

- Békési Imre 1990. Az ellentétesség és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggésének logikai háttere. Szemiotikai Szövegtan 1. 23–28. Acta. Acad. Paed. Ser. Ling.-Litt.-Aest. Szeged
- Békési Imre 1993. Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése. JGYTF Kiadó, Szeged
- Békési Imre 1994. Der doppelte Syllogismus. In: M. Bartha (Hg.) Textverstehen – Textarbeit–Textkompetenz, 125–134. Beiträge zum Workshop am 9–10. Mai 1994 am Germanistischen Institut der Eötvös Loránd-Universität, Budapest
- Békési Imre 2003. The Place of Concession in contrastive Structures. Sprachtheorie und germanistische Linguistik. 13.2. 103–122.
- Békési Imre 2004. A theoretical–empirical analysis of restriction and concession. Sprachtheorie und germanistische Linguistik. 14.1. 3–17.
- Békési Imre 2010a. The Interpretation and Applications of the double Syllogism. Semiotic Textology, Vol. 19. / Szemiotikai Szövegtan 19. k 263–308. JGYF, Szeged
- Békési Imre 2010b. An empirical Study of the Set Expression. In: Kozmács–V. Kremmer (eds) Science for Education – Education for Science, 35–40. Univerzita Konštantina Filozofa v Nitre
- Békési Imre 2013. The logical Background of certain Types of Contradiction. In: Gallik– Rigó–Hoboth–Vargová (eds) Science for Education – Education for Science, pp. 307–317. Univerzita Konštantina Filozofa v Nitre
- Bloomfield, Leonard 1933. Language. Henry Hold, New York
- Chomsky, Noam 1957. Syntactic Structures. Mouton: The Hague/Paris
- Cs. Jónás Erzsébet 2008. Klimax. In: Szathmári főszerk. 336–8.
- Cs. Jónás Erzsébet 2008. Antiklimax. In: Szathmári főszerk. 102–5.
- Dorfmueller-Karpusa, Käthi 1982. Konnektive Ausdrücke und konnektive Relationen. In: Fritsche, J. (Hg) Konnektivausdrücke – Konnektiveinheiten. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten I. Papiere zur Textlinguistik 30. Buske: Hamburg
- Geecsó Tamás–Spannraft Marcellina szerk. 1998. A szinonimitásról. Tinta Kiadó, Budapest
- Grice, H. Paul 1975. Logic and Conversation. In: Cole, P.– Morgan, L. J. (eds) Syntax and Semantics. Speech Acts. Academic Press. New York, San Francisco, London
- Horváth Katalin 1998. In: Geecsó–Spannraft szerk. A szinonimitásról. Tinta Kiadó, Budapest
- Kiefer Ferenc 1983. Az előfeltevések elmélete. Akadémiai Kiadó, Budapest

- Kiefer Ferenc 2000. Jelentélmélet. Corvina, Budapest
- Lakoff, Robin 1971. *Ifs and Buts* about Conjunction. In: Fillmore–Langendoen (eds) *Studies in Linguistic Semantics*. Holt, Rinehart and Winston, New York
- Petőfi S. János 1991. A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai vizsgálata. *Szemiotikai SzövegTan* 2. 7–37. JGYTF Kiadó, Szeged
- Petőfi S. János 2004. A szöveg mint komplex jel. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Ruzsa Imre 2001. Bevezetés a modern logikába. Osiris, Budapest
- Szathmári István főszerk. 2008. Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve. Tinta Kiadó, Budapest
- Wright, G. H. von 1983. *Practical Reason*. *Philosophical Papers*, vol. I. Cornell University Press, Ithaca, New York